

ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Москаленко В.В. Здібності особистості та процес соціалізації. В статті проаналізовано зв'язок індивідуальних здібностей особистості з процесом її соціалізації. Зокрема, стверджується, що розглядати здібності особистості потрібно в широкому особистісному плані як процес формування і розвитку її соціальності, в якому здібності є системотворчим феноменом. В статті показано особливості детермінації індивідуальних здібностей умовами соціально-історичної практики людей. Загальні соціальні здібності, в яких інтеріоризовано соціально-культурний досвід людства і відображено соціально-історичні потреби, визначено як «родові» здібності людини. Родові соціальні здібності реалізуються в кожному індивіді в залежності від його зв'язків з культурою. Показано, що для розуміння зв'язку суспільно-історичного розвитку здібностей і процесу розвитку індивіда є плідним використання понять «актуальні» і «потенційні» здібності. Стверджується, що співвідношення потенційних і актуальних родових здібностей є показником характеру наявних соціальних умов, які детермінують розвиток індивідуальних здібностей. Доводиться, що прогрес суспільства пов'язано з прогресом у розвитку його родових, сукупних здібностей, які реалізуючись у соціально-історичному типі особистості, виступають як деяка «норма» по відношенню до індивідуальних здібностей особистості.

Ключові слова: соціалізація особистості, індивідуальні здібності, родові здібності, соціально-історичний тип особистості, актуальні здібності, потенційні здібності, розпредметнення форм культури.

Москаленко В.В. Способности личности и процесс социализации. В статье анализируется связь индивидуальных способностей личности с процессом её социализации; утверждается, что рассматривать индивидуальные способности необходимо в широком плане как процесс формирования и развития социальности личности, в котором способности являются системообразующим феноменом. В этом плане можно говорить о методологической функции теории социализации по отношению к анализу проблемы способностей личности. В статье показано, что развитие способностей детерминируется социально-исторической практикой людей.

Общие социальные способности, в которых опредмечен социально- культурный опыт человечества и отражены социально-исторические потребности, определены как «родовые» способности человека. «Родовые способности» рассматриваются как наиндивидуальный феномен взаимодействия людей определённой исторической эпохи, который проявляется в социальном типе личности и выполняет функцию «нормы» для развития индивидуальных способностей.

Ключевые слова: социализация личности, индивидуальные способности, родовые способности, социально-исторический тип личности, актуальные способности, потенциальные способности, распредмечивание форм культуры.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями.

Аналіз індивідуальних здібностей людини в зв'язку з процесом її соціалізації дає можливість глибше зрозуміти сутність цих двох феноменів. Якщо індивідуальні здібності розуміти як властивості людини, завдяки яким вона здатна перетворювати оточуючий світ і саму себе, то цілком зрозуміло, що рівень цих здібностей залежить від характеру протікання, форм та механізмів процесу соціалізації, в якому формуються індивідуальні здібності людини. В той же час, рівень розвитку індивідуальних здібностей людини зумовлює характеристики протікання соціалізації, в якій вона включена в якості суб'єкта цього процесу. Дослідження індивідуальних здібностей в зв'язку з її соціалізацією розкриває їх соціальну сутність, доводить те, що здібності особистості є соціальним явищем. У вітчизняній психології цьому аспекту здібностей особливу увагу приділяв К.К. Платонов, який звертав увагу на те, що здібності як соціальне явище недостатньо вивчене. К.К. Платонов вказує лише на декілька робіт, присвячених цій проблемі: роботу Л.І. Уманського про організаторські здібності, роботи Т.І. Артем'євої та дисертацію В.В. Москаленко [6, с.40].

Дослідження індивідуальних здібностей людини в зв'язку з її соціалізацією є важливим також для розуміння того аспекту особистості, який пов'язано з її активністю як суб'єкта самореалізації. Відомо, що процес соціалізації здійснюється в діяльності індивіда, яка є взаємодією індивіда з умовами життєдіяльності, що його оточують. Здібності – це логіка дій суб'єкта діяльності у перетворенні їм об'єкта. Завдяки цій логіці об'єкт модифікується, виявляється певними новими сторонами. Від рівня здібностей індивіда залежить ступінь перетворення об'єкта і самого суб'єкта, якого перетворений об'єкт спонукає до нових видів діяльності і тим самим – до подальшого розвитку здібностей, бо процес утворення людиною предметного світу – це і є разом з тим, розвиток нею своєї суб'єктної природи.

Отже, здібності індивіда впливають на характер його діяльності та особистісні особливості. Таким чином, здібності є не просто одним з моментів процесу соціалізації, але й виконують функцію його регулятора. Інша сторона регуляції здібностями процесу соціалізації виявляється в тому, що в процесі діяльності індивіда, здібності здійснюють концентрацію всіх його можливостей (інтелектуальних, емоційних, вольових). Функцію концентрації пов'язано з тим, що здібності в системі соціальних якостей індивіда займають домінуюче місце. Як відомо, найважливішою характеристикою соціальності є момент творчості. Якраз цей момент реалізується в процесі соціалізації через здібності індивіда. Здібності є тією стороною процесу соціалізації, що пов'язана з особливостями індивіда, які забезпечують реалізацію його творчої сутності. Цим визначається аналіз здібностей індивіда з його соціалізацією. Такий аналіз дає можливість зрозуміти, як індивід в процесі соціалізації досягає найбільш ефективної участі в житті всього суспільства.

Дослідження здібностей в зв'язку з соціалізацією дозволяє глибше розкрити як механізм процесу соціалізації, так і сутність самих здібностей. Здібності виступають регулятором всього процесу соціалізації, але й, навпаки, процес соціалізації виконує регуляторну функцію по відношенню до розвитку здібностей. Від індивіда як соціальної істоти, від його активності, засобів спілкування з іншими людьми, від

характеру всієї його діяльності залежить розвиток його здібностей. Це спрямовує на те, щоб досліджувати індивідуальні здібності як результат процесу соціалізації особистості, а у дослідженні процесу соціалізації виділяти в якості основної його функції – формування індивідуальних здібностей особистості.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Поняття «здібності», як і більшість інших наукових понять, не має єдиного визначення. Найбільш широким і самим давнім є визначення здібностей як високого рівня розвитку загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, які забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності. В сучасній психологічній літературі поширено визначення здібностей як такого феномену, що не зводиться до знань, умінь і навичок, але пояснює (забезпечує) їх швидке набуття, закріплення і ефективне використання на практиці. Це визначення запропоновано відомим радянським психологом Б.М. Тепловим [7], який підкреслював, що в понятті «здібності» втілено три ідеї. По-перше, здібності означають індивідуально-психологічні особливості, якими відрізняється одна людина від іншої. По-друге, здібностями називають не всякі взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності або багатьох діяльностей. По-третє, поняття «здібності» не зводиться до тих знань, навичок і умінь, які вже є у даної людини. Здібності – це такі властивості, що існують завжди в динаміці. Здібність, яка не розвивається, якою людина перестає на практиці користуватися, перестає існувати.

Дослідження здібностей в системі всього процесу соціалізації передбачає виявлення їх взаємозв'язку з іншими сторонами і характеристиками індивіда. Здібностей, ізольованих від всієї системи властивостей індивіда, не існує. На це звертає увагу, зокрема, Б.Г. Ананьєв [1]. Підкреслюючи зв'язок здібностей зі всіма сторонами особистості, він вважає, що в процесі розвитку індивіда створюється певний спосіб організації психічних процесів і властивостей, який відбивається на розвиткові здібностей людини. Питання про подолання розриву між здібностями та іншими соціальними якостями особистості ставиться також в роботах В.А. Крутецького [3], який вивчав математичні здібності, показуючи їх тісний зв'язок з такими якостями особистості як працьовитість, організованість, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, самокритичність, вимогливість до себе, інтерес і схильність займатись відповідною діяльністю. К.К. Платонов в розумінні здібностей спирається на їх зв'язок зі всіма елементами структури особистості, підкреслює системний характер цього зв'язку [6]. Т.І. Артем'єва теж підкреслювала залежність розвитку здібностей не стільки від конкретного виду діяльності, скільки від всієї життєдіяльності індивіда в цілому [2].

Отже, розглядати здібності потрібно в широкому особистісному плані. Зрозуміти здібності можна лише в зв'язку з дослідженням всього процесу соціалізації індивіда як процесу формування і розвитку його соціальності, в якому здібності є дуже важливим феноменом. Саме ця обставина зумовлює методологічну функцію теорії соціалізації по відношенню до аналізу проблеми здібностей.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Мета статті: розглянути розвиток здібностей особистості в єдності з процесом її соціалізації.

Виклад результатів досліджень. *Детермінація здібностей суспільно-історичним розвитком.* Закономірності розвитку індивідуальних здібностей окремої людини зумовлено суспільними умовами соціально-історичної практики людей у всіх її історичних формах діяльності протягом існування людства. Властивості і особливості людської психіки, які складають різні здібності людини, є результатом включення її в загальний суспільно-історичний процес суспільної практичної діяльності, в якій людина змінює не тільки природу, але й саму себе. Перетворюючи соціальне оточення, людина накопичує певний досвід, який стає основою для подальшого розвитку її здібностей. В процесі суспільної діяльності відбувається розвиток людини, її біологічної будови, психічних властивостей. В результаті удосконалення людини суспільство досягло такого ступеня розвитку здібностей, завдяки яким людство спромоглося створити такі шедеври, як картини Рафаеля, статуї Торвальдсена, музику Паганіні. Можна стверджувати, що в змісті цих шедеврів втілено людські здібності попереднього історичного досвіду суспільства. Зокрема, музичні здібності, що опредметнено в музиці Бетховена, за своїм змістом відрізняються від тих, що опредметнено у музиці людей інших епох, скажімо, епохи первісного чи середньовічного суспільства або сучасного. Ще В.Г. Белінський доводив, що вимоги до здібностей і ступінь обдарованості людини визначаються рівнем розвитку культури. Він писав, що для того, щоб написати в наш час декілька поетичних рядків, що не поступаються у звучності і величності декільком строфам Ломоносова, потрібне одне уміння та навички, а в той час, в епоху Ломоносова, для цього потрібен був талант. Люди, розвиваючи свої здібності, немов би стоять на плечах попередніх поколінь. Кожне покоління добавляє щось нове до тих здібностей, які існували до нього, воно їх удосконалює, відбираючи все цінне і життєздатне, збагачує їх досвідом своєї епохи. Весь хід суспільного розвитку сприяє тому, що зростання здібностей людини стає практично необхідним.

Здібності, які розглядаються відносно людського роду, можна назвати «родовими» здібностями людини. Ці загальнолюдські здібності реально існують і, являючись розвитком здібностей реальних індивідів, в яких віддзеркалюються особливості історичної епохи, виявляються через соціально-історичний тип особистості. Роль соціальних умов в розвитку здібностей можна визначити в таких планах: по-перше, від них залежить те, які саме здібності будуть формуватись у людей, а по-друге, ступінь їх розвитку. Перше залежить від того, в які види діяльності включаться особи, які саме суспільні здобутки вони засвоюють; друге – від рівня накопиченого досвіду і знань в тому чи іншому виді діяльності, а також від способів їх збереження і передачі.

Одним з соціально-історичних факторів, що зумовлює розвиток родових здібностей людини, є потреба суспільства. Потреба суспільства – це такі об'єктивні його вимоги, реалізація яких є необхідною як для функціонування суспільства, так і окремої людини. В ході людської діяльності, що спрямована на задоволення цієї суспільної потреби, і відбувається формування і відбір тих особливостей людської психіки, які утворюють здібності людини. Так, технічні, математичні здібності в стародавньому світі виникли з потреби вимірювати земельні ділянки і ємкості посудів,

з потреби визначати час і кількість продуктів. Успіше здійснення будь-якої діяльності в інших історичних умовах наукового та технічного розвитку потребує певного рівня родових соціальних здібностей. Ще Ф. Енгельс писав, що, якщо у суспільства з'являється технічна потреба, то це просуває науку вперед більше, ніж десяток університетів. В ході людської діяльності, що спрямована на задоволення цієї суспільної потреби, і відбувається формування і відбір тих особливостей людської психіки, які утворюють здібності людини.

Отже, прогрес суспільства пов'язано з прогресом у розвитку його родових, сукупних здібностей, які реалізуючись у соціально-історичному типі особистості, виступають як деяка «норма» по відношенню до індивідуальних здібностей особистості. Майже кожне століття характеризується особливо успішним розвитком здібностей в якійсь особливій галузі, яка завдяки потребі в ній суспільства, набуває особливого інтересу і притягує до себе чисельність обдарованих особистостей. Наприклад, в одну епоху ми помічаємо особливо бурхливий розвиток здібностей в галузі архітектури, в іншу – в галузі музики, живопису, фізики, механіки тощо. Це не є випадковістю, бо кожна епоха висуває потреби на певні «родові» здібності. В XV-XVI ст. в Італії бурхливого розквіту набуло мистецтво. Людина, яка народилась в той час, була сучасником таких великих майстрів живопису, як Тиціан, Рафаель, Леонардо да Вінчі, Мікельанджело, Джорджіоні і ряду інших. Ця епоха характеризується попитом на людей з художніми здібностями. Італія на той час була найбільш передовою країною в Європі, країною процвітаючої торгівлі, передової культури. Заможна еліта суспільства насолоджувалась своїми статками, залишок своїх прибутків вона могла віддавати на прикрашення житла, церков, громадських будівель. Тому й не дивно, що ця епоха позначилась бурхливим розвитком здібностей в галузі мистецтва.

Епоха нового часу, коли відбувалась промислова революція, позначилась бурхливим розвитком технічних здібностей, бо потреби індустріального суспільства вимагали застосування технічних здібностей людей в промисловості. За одне лише сторіччя було здійснено стільки винаходів в галузі техніки, скільки їх не відбувалось за всю попередню історію людства.

Суспільні потреби характеризуються історичністю і динамічністю. Змінюючись, вони сприяють розвитку здібностей. Розмір суспільних потреб і способи їх задоволення – це продукт історії і рівня культури певної епохи. Г.В. Плеханов в своїй роботі «До питання про роль особистості в історії» писав, що коли стан суспільства ставить перед його духовними виразниками певні задачі, то вони притягують до себе увагу визначних мислителів. Наполеон розвинув в собі видатні здібності полководця, бо ці здібності були потребою французького суспільства того часу. Той самий Наполеон вмер би мало відомим генералом, якби старий режим проіснував у Франції лишніх сімдесят п'ять років. Епоха, яку переживала Франція в часи Наполеона, реалізувала в житті суспільства цілий ряд полководських здібностей. Багато талановитих генералів наполеонівської армії до наполеонівських війн навіть не служили в армії. Так, Ожеро був учителем фехтування, Лані-красильщиком, Гувіон Сен-Сір – актором, Журдан – рознощиком, Бессьєр – перукарем, Бріон –

наборщиком, Жубер і Жюпо – студентами юридичного факультету. І якби у Франції не змінились умови, то ніхто з них не зміг би розвинути полководських здібностей, і нікому навіть в голову не прийшла б думка, що в кінці XIX ст. у Франції було стільки військових талантів. Суспільні потреби характеризуються історичністю і динамічністю. Змінюючись, вони сприяють розвиткові здібностей. Розмір суспільних потреб і способи їх задоволення – це продукт історії і рівня культури певної епохи. Наполеон розвинув в собі видатні здібності полководця, бо ці здібності були потребою французького суспільства того часу.

Аналіз залежності розвитку здібностей від суспільно-історичних факторів показує, що соціальні умови життєдіяльності надають певних можливостей для розвитку здібностей, пред'являють до людини цілком реальні вимоги, нав'язують ті або інші соціальні ролі, функції тощо. Все це, звичайно, детермінує формування і розвиток здібностей. Однак, загальні соціальні умови є різними по відношенню до кожного індивіда, вони неоднаково визначають розвиток здібностей різних індивідів. Індивід не може розвивати в собі всі ті здібності, які опрідметнено в соціальному досвіді. Виникнення, диференціація, розвиток здібностей визначається не тільки самим соціальним досвідом, не тільки рівнем культури суспільства. Родові соціальні здібності реалізуються в кожному індивіді в залежності від його зв'язків з культурою.[5, с. 328-334] Положення про те, що в культурі людства об'єктивовані здібності індивідів, не дає підстав зробити зворотне заключення, що у будь-якому присвоєнні продуктів людської культури відбувається розвиток здібностей індивіда.

Для розуміння зв'язку суспільно-історичного розвитку здібностей і процесу розвитку індивіда є плідним використання понять «актуальні» і «потенційні» здібності. Потенційні здібності – це такі, які пов'язані з можливостями самого індивіда і які можуть бути або реалізованими, або не реалізованими. На відміну від них актуальні здібності реалізуються індивідом в залежності від конкретних умов його життя. Потенційні здібності на рівні суспільства – це ті, які об'єктивовані в формах культури попереднього покоління, які ще не розпродметнені, тобто не реалізовані в конкретному виді діяльності, але можуть активізуватись в змінених умовах. Ці здібності виступають по відношенню до індивідів кожної епохи як одна з умов або можливість розвитку родових здібностей. Співвідношення потенційних і актуальних родових здібностей є показником характеру наявних соціальних умов, що детермінують розвиток індивідуальних здібностей.

Важливим питанням аналізу розвитку здібностей є визначення умов, за яких є можливим перетворення потенційних здібностей, що об'єктивовані в соціальному досвіді, в актуальні здібності індивідів. Як вже відмічалось, у аналізі соціальних умов життєдіяльності людини потрібно виходити із розуміння соціальних умов не як зовнішнього оточення, а як способу життєдіяльності, в якому індивід є активною діяльною істотою. Самі по собі ніякі соціальні умови не дадуть результатів, якщо вони не будуть присвоєні самою людиною, якщо не стануть моментом її власної діяльності, її власного розвитку. Активність індивіда у засвоєнні соціального досвіду полягає в тому, що він сам здійснює вибір, відбір певних способів життєдіяльності. Оскільки соціальні умови створюються самою людиною в її діяльності, що постійно змінюється,

то їх потрібно розглядати в динаміці. Оскільки індивід є органічно пов'язаним з цими умовами, то постійним змінам підлягає також сама активність зв'язку його з соціальними умовами. Якість життєдіяльності індивіда визначає можливість актуалізації потенційних здібностей, пояснює відмінності у рівні засвоєння індивідом культури, яка зумовлює різні їх можливості у розвитку здібностей.

Висновки і подальші перспективи досліджень.

1. Визначено, що досліджувати індивідуальні здібності потрібно в широкому особистісному плані, в зв'язку з дослідженням всього процесу соціалізації індивіда як процесу формування і розвитку його соціальності, в якому здібності є системотворчим феноменом. Саме ця обставина зумовлює методологічну функцію теорії соціалізації по відношенню до аналізу проблеми здібностей.

2. Роль соціальних умов в розвитку здібностей визначено в таких планах: від них залежить те, які саме здібності будуть формуватись у людей, а також ступінь їх розвитку. Перше залежить від того, в які види діяльності включаються особи, які саме суспільні здобутки вони засвоюють, а це зумовлено суспільними потребами; друге – від рівня накопиченого досвіду і знань в тому чи іншому виді діяльності, а також від способів їх збереження і передачі, що зумовлено способом і якістю життєдіяльності людей.

3. Визначено поняття «родові» здібності для характеристики загальних здібностей, в яких інтеріоризовано соціально-культурний досвід людства і відображено соціально-історичні потреби. «Родові» здібності розглядаються як надіндивідне утворення відносин людей певної історичної епохи, що втілюючись у соціальному типі особистості, виконують функцію «норми» по відношенню до індивідуальних здібностей особистості.

4. З'ясовано, що для розуміння зв'язку родових та індивідуальних здібностей в суспільно-історичній практиці людства є плідним використання понять «актуальні» і «потенційні» здібності. Потенційні здібності – це родові соціальні здібності, які об'єктивовано в формах культури як досвід попереднього покоління, який ще не розпредметнено. Родові здібності зумовлюють лише можливість розвитку індивідуальних здібностей окремих індивідів і можуть бути або реалізованими, або не реалізованими. На відміну від них актуальні здібності – це реалізовані індивідуальні здібності, які реалізуються через механізм розпредметнення індивідами родових (потенційних) здібностей. Співвідношення потенційних і актуальних родових здібностей є показником характеру наявних соціальних умов, що детермінують розвиток індивідуальних здібностей.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд.-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
2. Артемьева Т.И. Методологический аспект проблемы способностей / Т.И. Артемьева. – М.: Наука, 1977. – 184 с.
3. Крутецкий В.А. Психология / В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1986. – 336 с.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати дослідження: монографія / Валентин Олексійович Моляко, Олександр Леонідович Музика й ін. / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид.-во Рута, 2006. – 320 с.

5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія / В.В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
6. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
7. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М., 1961. – 535 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev. – L.: Izd.-vo LGU, 1968. – 339 s.
2. Artemeva T.I. Metodologicheskii aspekt problemy sposbnostey / T.I. Artemeva. – M.: Nauka, 1977. –184 s.
3. Krutetskii V.A. Psihologiya / V.A. Krutetskii. – M.: Prosveschenie, 1986. – 336 s.
5. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teorlya, metodika, rezultaty doslidzhennya: monografiya / Valentyn Oleksiyovych Molyako, Oleksandr Leonidovych Muzyka i in. / za red. V.O. Molyako, O.L. Muzyky. – Zhytomyr: Vyd.-vo Ruta, 2006. – 320 s.
6. Moskalenko V.V. Sotsializatsiya osobistosti: monografysya / V.V. Moskalenko. – K.: Feniks, 2013. – 540 s.
7. Platonov K.K. Problemy sposobnostey / K.K. Platonov. – M.: Nauka, 1972. – 312 s.
8. Teplov B.M. Problemy individualnyh razlichiy / B.M. Teplov. – M., 1961. – 535 s.

Moskalenko, V.V. Personal abilities and the process of socialization. The article analyzes the links between the abilities of the individual and the socialization process. It is argued that abilities should be considered as a multidimensional phenomenon in the broadest personal sense, as the process of formation and development of human sociality, in which an ability is a system-making phenomenon. This predetermines the methodological function of the theory of socialization in relation to the abilities analysis. The article shows how social and historical practices of people determine individual abilities. General social abilities, which interiorize socio-cultural experience of mankind and reflect the social and historical needs, are defined as "generic" human abilities. "Generic" abilities are treated as a super-individual construct in the relations of people of a certain historical era that are manifested in a personal social type. Generic social abilities are materialized in each individual depending on his/her relationship with culture. A provision that the culture of mankind objectifies personal abilities, does not allow making the opposite conclusion, i.e. any appropriation of the products of human culture develops abilities of the individual. Understanding the relationship between the socio-historical development of abilities and the development of the individual can be facilitated if we use the concepts of "actual" and "potential" ability. Potential abilities are the generic social abilities that determine the capabilities of certain individuals and which can be either realized or not realized. In contrast, actual abilities are materialized by the individual depending on his/her specific living conditions. The ratio of potential and actual abilities is a generic measure of the nature of existing social conditions that determine the development of individual abilities. Therefore, the progress of society is closely connected with the progress of its generic, integral abilities, which being realized in a socio-historical type of a person, act as "a norm" in relation to the abilities of the individual.

Keywords: socialization of personality, individual abilities, generic abilities, socio-historical type of personality, current ability, potential ability, de-objectivation of cultural forms.